

Onderzoek - beleidstheorie

levensbeschouwing

DOOR DRS. KL. LAANSMA

Inleiding

In het maart-nummer van 1954 van de Sociologische Gids wordt bij de mededeling van de oprichting van het Gereformeerd Sociologisch Instituut het volgende (door de redactie) opgemerkt: "Dit nieuwe symptoom van de voortgaande "verzuiling" van het sociologisch researchwerk verdient o.i. de volle aandacht van de Nederlandse sociale onderzoekers."

In het mei-nummer van hetzelfde jaar vinden we een redactioneel artikel onder het hoofd: "De verzuiling van het sociologische onderzoek in Nederland." ¹⁾

We mogen er van uitgaan, dat de redactie met dit artikel niet slechts een waarschuwend geluid wilde laten horen, maar ook en misschien wel vooral een discussie wilde uitlokken over het door haar aangesneden onderwerp. Dit vindt daarna echter blijkbaar geen weerklank: het blijft

N.B. De Redactie stelt er prijs op te verklaren, dat de heer Kl. Laansma niet gevraagd is aan dit "verzuilingsnummer" een bijdrage te leveren, maar dat zijn reeds eerder beschikbare artikel in deze aflevering is opgenomen op verzoek van de Redactie. Evenals de andere schrijvers geeft ook de heer Laansma uiteraard slechts zijn strikt persoonlijke mening.

-
- ⁷⁾ Over deze opvatting van ideologie zie: Th. Geiger, *Ideologie und Wahrheit*, Wien, 1953, 66.
- ⁸⁾ *Eindrapport Staatscommissie Armenwet*, 's-Gravenhage, 1954, 51 en art. 118. Over deze discriminatie ook: C. W. de Vries, *Bestaansonzekerheid*, Alphen a.d. Rijn, 1955, 72.
- ⁹⁾ Uitstekende voorbeelden zijn over de laatste eeuw te vinden in: F. J. H. M. van der Ven, *De Rooms-Katholieken en het sociale vraagstuk*, 142-164, en: I. A. Diepenhorst, *Verandering in christelijke zeden in de 19de en 20ste eeuw*, 165-223, in: *Cultuurgeschiedenis van het Christendom*, dl. 5, Amsterdam, 1951.
- ¹⁰⁾ J. C. van Dam, J. Loeff, P. J. Roscam Abbing, J. In 't Veld, *Taak en onderlinge verhouding van kerk, particulier initiatief en overheid ten aanzien van de maatschappelijke zorg*, *Prae-adviezen Public. 1 N.V.M.W.*, Haarlem, 1949.
- ¹¹⁾ Het vinden van sluitende bewijzen hiervan is niet eenvoudig, doch er worden door cliënten zo dikwijls voorwaarden genoemd, dat er moeilijk aan valt te twijfelen.
- ¹²⁾ Sommige cliënten maken misbruik van deze neiging bij de kerkelijke instellingen. Zij dwalen van kerk naar kerk, en trachten overal voordelen te behalen.

opvallend stil in de Sociologische Gids (uitgezonderd een enkele kleine uitschieter, die meer fel dan juist is).²⁾

Zonder dieper op de achtergronden van deze stilzwijgende aanvaarding (collectieve verdringing?) in te gaan, leek het ons gewenst opnieuw een vrijmoedige poging te wagen de discussie over bovengenoemd onderwerp op gang te brengen.

We zijn na 1945 een Hervormd, een Rooms-Katholiek, een Gereformeerd en een Humanistisch Sociologisch Onderzoek-Instituut rijk geworden, terwijl het Sociologisch Instituut van het Christelijk Sociaal Convent³⁾ (voorlopig?) de rij van levensbeschouwelijke instituten sloot. Het is genoeg bekend, dat deze feiten zowel bij opdrachtgevers als onderzoekers voortdurend onderwerp van gesprek zijn. Des te opvallender is het vrijwel algemene doodzwijgen ervan in de vaktijdschriften. We menen echter, dat zwijgen niet langer verantwoord is. Een zaak, die zo belangrijk is voor de huidige en de toekomstige ontwikkeling van het sociale onderzoek in Nederland, moet openhartig besproken worden. Alleen op deze wijze zal het mogelijk zijn, ook tot een verantwoorde oplossing te komen. Daarom willen we trachten hier (opnieuw) de kat de bel aan te binden, waarbij we onderzoek en levensbeschouwing trachten te bezien tegen de achtergrond van en in verbinding met de "beleidstheorie" (zo men wil: beleidsvisie) aan de kant van de opdrachtgever.⁴⁾ Mede in de hoop, een verdere discussie uit te lokken, wordt hier volstaan met een aantal kanttekeningen te maken bij de volgende punten:

Onderzoek en beleidstheorie in het algemeen.

Onderzoek en levensbeschouwing.

Onderzoek en levensbeschouwelijke beleidstheorie.

Onderzoek van sociale media (centrum-research)⁵⁾.

Onderzoek en beleidstheorie (in het algemeen)

De opdracht tot onderzoek, gegeven door een beleidsinstantie, kan niet los gezien worden van de beleidsvisie, de "beleidstheorie" welke al of niet bewust door de opdrachtgever gehanteerd wordt. Veelal zal deze "beleidstheorie" slechts fragmentarisch en elementair aanwezig zijn en dus van een (duidelijke) formulering geen sprake kunnen zijn. De aard en het "niveau" van de beleidsinstantie speelt hier immers een belangrijke rol (overheid, kerken, organisaties en verenigingen, enz.), evenals het terrein waarop de "beleidstheorie" zich richt. Hoe dan ook: de opdracht tot onderzoek en dus ook de formulering daarvan heeft te maken met een meer of minder duidelijk uitgesproken en geformuleerde "beleidstheorie", waarmede dus de onderzoeker direct geconfronteerd wordt.

Van Doorn⁶⁾ heeft in dit verband opgemerkt, dat de eerste taak van de sociale onderzoeker is "de hem gepresenteerde "beleidstheorieën" te analyseren, om vervolgens de brokstukken in sociologische termen te vertalen, en eerst vanuit de aldus verworven wetenschappelijke inzichten het onderzoek aan te vangen".

Nu toont de ontwikkeling in de afgelopen jaren aan, dat de beleidsinstanties in toenemende mate sociaal-wetenschappelijk gevormde personen in dienst nemen, die dus een plaats en daarmede een stuk verantwoorde-

lijkheid krijgen toegewezen in het kader van het gevoerde beleid. Dit geldt weliswaar in eerste instantie voor de Overheid, maar ook allerlei particuliere instanties (b.v. op het terrein van het maatschappelijk werk) gaan daartoe steeds meer over. De gecompliceerde maatschappelijke vraagstukken en de toenemende dynamiek van de samenleving, waarop het beleid moet worden afgestemd, werken de genoemde ontwikkeling in de hand, met name wanneer het gaat om maatschappelijke problemen. Men kan deze ontwikkeling daarom in het algemeen toejuichen. Dit betekent echter, dat, in de "beleidstheorie" in toenemende mate sociaal-wetenschappelijke inzichten verdisconteerd worden, aanvankelijk nog fragmentarisch, brokstuksgewijs, maar allengs uitgroeiend tot een beleidstheorie waarin het (in het beleid "beschikbare") sociaal-wetenschappelijk inzicht doelbewust is opgenomen, daaraan dienstbaar gemaakt. Het voorgaande betekent ook, dat de opdrachtgever minder geneigd zal zijn een bepaalde "beleidstheorie" te herzien of zelfs geheel aan de kant te zetten. De deskundigen werden immers aangetrokken ten dienste van een "goede" beleidstheorie! De praktijk wijst dan ook uit, dat de opdrachtgever zich inderdaad op deze eigen deskundigen beroept, wanneer zijn "beleidstheorie" in het geding is. Hiermede wil niet gezegd zijn dat het feitelijke bestaan van een "beleidstheorie" aan de zijde van de opdrachtgever op zich zelf fout zou zijn, integendeel. Het beleid zal echter altijd bereid moeten zijn, de eigen "beleidstheorie" te herzien, dus ook het praktisch te voeren beleid aan te passen, op grond van verkregen onderzoekresultaten.

Op de laatste jaarvergadering van de Vereniging van Sociaal-Wetenschappelijke Onderzoekers, gehouden op 20 januari 1956 te Utrecht, is van verschillende kanten gewezen op het bestaan van een (gezonde) spanning tussen opdrachtgever en onderzoeker,⁷⁾ waarbij o.a. de behoudende instelling aan de kant van de opdrachtgever (b.v. de Overheid) een rol speelt. Deze behoudende instelling versterkt slechts de hiervoor genoemde neiging bij de opdrachtgever, vast te houden aan de bestaande meer of minder duidelijk geformuleerde "beleidstheorie", waarop het onderzoek stuit bij het verlenen van opdrachten. Daar komt bij, dat een zekere "slijtage" van de deskundigheid in het beleidsapparaat onvermijdelijk is, met name in vergelijking met de deskundigheid waarover het onderzoekapparaat beschikt (c.q. beschikken kan), door een voortdurende aanvoer van jonge wetenschappelijk gevormde krachten en (als het goed is) ook nieuwe methodieken. Het laatste vormt ook een elementaire voorwaarde voor de kritische en zo nodig corrigerende functie van het onderzoek t.o.v. de gepresenteerde "beleidstheorieën", zoals door Van Doorn in feite ook bepleit wordt (zie boven). Het is dan echter niet voldoende, dat de sociale onderzoeker analyseert, hij moet *kritisch* analyseren, zijn wetenschappelijk geweten alarmeren. Daarna kan hij ook pas een beslissing nemen over het al of niet aanvaarden van de opdracht. Ook al geeft de gepresenteerde "beleidstheorie" hem geen aanleiding de opdracht te weigeren, een doordenking ervan is noodzakelijk voor een vruchtbaar gesprek met de opdrachtgever. Bovendien is deze kritische analyse o.i. noodzakelijk, om ook tijdens het onderzoek en het schrijven van het rapport er voortdurend op bedacht te zijn, welke de context is waar-

binnen de opdracht vervat ligt. Het zal de onderzoeker helpen, zich terdege van zijn verantwoordelijkheid als wetenschapsman bewust te zijn. Deze verantwoordelijkheid spreekt sterker, naarmate het beleid meer sociaal-wetenschappelijk gevormde personen direkt in haar beleidsvorming betreft.

Anderzijds vindt ook in het onderzoek-apparaat een zekere bureaucrativering, een institutionalisering plaats, welke o.a. in de hand gewerkt wordt door een toenemende "afhankelijkheid" van de opdrachtgevers.⁸⁾

Bij een gezonde ontwikkeling zal het effect van de hierboven gesignaleerde tendenzen een toenemende spanning *kunnen* betekenen tussen onderzoeker en opdrachtgever (i.c. beleidsinstantie), welke alleen maar kan worden toegejuicht. Het gevaar is echter niet denkbeeldig, dat zich een tegenovergestelde ontwikkeling zou aftekenen, waarbij de corrigerende functie van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek (in de zin van toegepast onderzoek) zou kunnen verschromelen. Enerzijds de reeds genoemde neiging van de beleidsinstantie, vast te houden aan de eigen "beleidstheorie", anderzijds de bureaucrativering enz. van het onderzoek-apparaat. Beide tendenzen kunnen gaan in de richting van een verschromeling van de corrigerende werking, met name dus t.o.v. de "beleidstheorieën", van het onderzoek.⁹⁾ Toch is deze corrigerende werking van het onderzoek, met name ook de vernieuwing en verbetering van het wetenschappelijke begrippen-apparaat en het instrumentarium dat de onderzoeker ten dienste staat, van essentieel belang. Door de reeds genoemde (te) nauwe binding van de instituten welke toegepast wetenschappelijk onderzoek beoefenen aan de opdrachtgever,¹⁰⁾ waarmede uiteraard niets gezegd wil zijn van de wetenschappelijke integriteit van deze instituten, moet in dit verband met klem op de taak van de *Universitaire Instituten* gewezen worden. Kruyt^{11a)} spreekt hier zelfs van "het wetenschappelijk geweten van het onderzoek".

Een eerste vereiste is dan wel, dat de Universitaire Instituten hun geheel eigen taak duidelijk zien en daarnaar handelen. En wat dat handelen betreft: "De huidige Universitaire Instituten beschikken (echter) over het algemeen niet over de middelen, om hen voor die taak geschikt te maken. Slechts een krachtige uitbreiding van hun budget, bezetting en instrumentarium zouden hen tot het vervullen van een dergelijke, voor de bevordering van het sociaal onderzoek essentiële, functie in staat stellen.

*Slaagt men er niet in op redelijke termijn dergelijke instituten te creëren, dan is het niet onmogelijk dat, door te oppervlakkige probleemstelling en onvoldoende methodologische apparatuur, het sociaal onderzoek op den duur niet in staat is te voldoen aan de eisen, die de Nederlandse samenleving aan haar gaat stellen."*¹¹⁾ (Cursivering door de schrijver, Kl. L.)

Onderzoek en levensbeschouwing

In het nummer van het Sociologisch Bulletin, gewijd aan "Tien jaar sociologische arbeid in dienst van kerk en wereld" vinden we in een artikel van Prof. Kruyt¹²⁾ o.a. de beantwoording van de vraag: "was het nodig, dat de Hervormde Kerk voor onderzoek en voorlichting een *eigen* In-

stituut stichtte?" Hij begint dan met op te merken dat de mening, welke ook in Hervormde kring aangetroffen wordt, "dat de wetenschap en met name de sociale wetenschap, gebonden is aan een levensbeschouwing, zodat er een christelijke sociologie bestaat naast een niet-christelijke, geen argument is geweest voor de oprichting van een eigen Instituut (van de Hervormde Kerk). In de daarop aansluitende passage (op pag. 84) zegt hij dan: "Persoonlijk ga ik nog verder: ik meen, dat het onderzoek in de sociale wetenschap, wie dit ook verricht, *altijd objectief en dus waarde-vrij behoort te zijn*. Het gaat hierbij immers om de analyse van de sociale werkelijkheid, inclusief de motieven van de te onderzoeken mensen en groepen. Voor de eerlijke sociologische onderzoeker bestaat maar één taak: die werkelijkheid *zo dicht mogelijk pogen te benaderen*, of het resultaat nu hemzelf of de opdrachtgever wel of niet onwelgevallig is. En voor de opdrachtgever zelf, in dit geval de Kerk, is het ook best, precies te weten waar zij aan toe is, en niet onbewust te pogen verontrustende toestanden te laten verhullen" (cursivering door de schrijver, Kl. L.). De inhoud van dit citaat spreekt o.i. voor zichzelf. We vinden die ook uitdrukkelijk herhaald op pag. 85 van het onderhavige artikel: "De sociale wetenschap in engere zin, met name het onderzoek, is objectief en waarde-vrij. Hier gelden alleen wetenschappelijke motieven."

Een analoge uitspraak vinden we, in Gereformeerde kring, bij Prof. Van Dijk: "De socioloog kan als wetenschapsman niet meer doen dan *de feiten* aan het licht brengen op betrouwbare wijze", (cursivering door de schrijver), terwijl even daarvoor de nadruk is gelegd op "systematisch wetenschappelijk onderzoek".¹³⁾

In deze voorbeelden wordt dus de nadruk gelegd op het wetenschappelijk karakter van het onderzoek, de objectiviteit daarvan en het verzamelen van feiten. Er is dus sprake van een vermenging van levensbeschouwing en onderzoek, hetgeen dan ook in strijd zou zijn met de eisen die men aan wetenschappelijk onderzoek als zodanig stellen moet. In het onderzoek past men wetenschappelijk verantwoorde methodieken toe, men bedient zich van een instrumentarium dat wetenschappelijk gevonden en getest is volgens algemeen aanvaarde regels. In het in de inleiding genoemde redactionele artikel¹⁴⁾ wordt dan ook terecht uitdrukkelijk vastgesteld: "Vooropgesteld zij, dat de wetenschappelijke waarde van de onderzoeken der instituten (dat zijn dus de levensbeschouwelijke instituten, Kl. L.) buiten de discussie blijft."

We zullen dus de in het zoëven genoemde artikel van Kruyt bedoelde "verzuiling" van het onderzoek *niet* in het onderzoek *zelf* moeten zoeken.

Keren we terug naar het artikel van Kruyt, om te zien welke argumenten dan wél aangevoerd worden voor de oprichting van een Hervormd Sociologisch Instituut. Kruyt noemt dan in de eerste plaats dat de moderne, z.g. "verstehende" sociologie terecht eist, "dat de onderzoeker poogt, de door hem onderzochte mensen en groepen te *begrijpen*, d.w.z. zo goed mogelijk tot hun innerlijk leven door te dringen." Hij wijst in dit verband op het belang van het geestverwant zijn en het vertrouwen hebben van de te onderzoeken groep. "Toch is dat alles nog niet onoverkomelijk: ook een algemeen Instituut zal, zoveel als mogelijk is, onderzoekers

aanstellen van verschillende gezindten". De belangrijkste motieven blijken voor Kruyt dan te liggen in de *probleemstelling* ("wat men belangrijk acht, en wat men dus als een probleem ziet, dat zal mede van onze waarden afhangen"), en in nog sterkere mate bij "datgene wat na het onderzoek *volgt*: het gaat hier om praktische onderzoeken in de ruimste zin van het woord, welke meer zijn dan een analyse". Het gaat hier ook om het vinden van oplossingen, van *middelen*. "Zodra men met deze vragen komt", zegt Kruyt, "zit men midden in het terrein van de levensbeschouwing. *Toegepaste sociologie kan niet waarde vrij zijn*. Een algemeen Instituut zou dit deel, het niet-wetenschappelijk deel van het onderzoek, alleen kunnen verrichten, indien de onderzoeker — toevalliger wijze — dezelfde doelstelling, levensbeschouwing, waarden belijdt als de opdrachtgever, ofwel deze doelstelling enz. als gegeven *vooronderstellingen* aannam; en deze laatste oplossing, hoewel niet onmogelijk, heeft iets onnatuurlijks en geforceerds". Kruyt eindigt zijn beschouwing over het Hervormd Instituut met te wijzen op een z.i. dreigend gevaar: "Ik bedoel, nu er verschillende levensbeschouwelijke Instituten bestaan, het gevaar van een *totale verzuiling van het sociologische onderzoek*". (pag. 86 van zijn artikel).

We hebben in het vorenstaande opzettelijk vrij veel geciteerd om misvattingen, welke in het kader van een onderwerp als het onderhavige gemakkelijk ontstaan, zoveel mogelijk te voorkomen. Het is voor het verloop van het betoog goed, nog even puntsgewijs de in dit verband voornaamste conclusies van Kruyt weer te geven:

1. De belangrijkste motieven voor de oprichting van het Hervormd Instituut liggen in het feit, dat zowel de *probleemstelling* welke aan het onderzoek vooraf gaat, als de wijze van de toe te passen *middelen* welke op het onderzoek volgt, niet waarde vrij, d.i. levensbeschouwelijk bepaald zijn. (Ten overvloede wijzen we er op, dat het hier dus *niet* gaat om onderzoeken in het algemeen (b.v. voor de Overheid), maar om die in *eigen* levensbeschouwelijke kring: "praktische onderzoeken in de ruimste zin welke *meer* zijn dan een analyse".)
2. Er is het gevaar van een totale verzuiling van het sociologisch *onderzoek*.

We willen nu nog even de reeds eerder gemaakte vergelijking met het Gereformeerd Sociologisch Instituut (G.S.I.) verder doortrekken.¹⁵⁾ Het "Ter inleiding" in het eerste nummer van G.S.I.-Nieuws¹⁶⁾ bevat een belangrijke aanwijzing met betrekking tot de motieven welke tot de oprichting van het G.S.I. geleid hebben: "Wij kunnen niet afhankelijk zijn van de resultaten van anderer onderzoek. De manier waarop men een vraagstuk en een situatie benadert, wordt altijd beïnvloed door de zienswijzen en de vooronderstellingen der onderzoekers. Hervormden en Roomsen benaderen de situatie waar de sociologie belangstelling voor heeft op een andere wijze dan de Gereformeerden. Eenzijdigheden zullen op den duur slechts vermeden kunnen worden, indien ieder het geval van zijn eigen kant benadert en verschillende instituten overleg kunnen plegen over wat zij vonden met gebruikmaking van hun eigen kijk op de

zaak".¹⁷⁾ Wanneer hiermede zou worden bedoeld, dat *het onderzoek zelf* beïnvloed wordt door de levensbeschouwelijke visie van de onderzoeker, c.q. het levensbeschouwelijk instituut, dan moeten we deze visie, met Kruyt, *afwijzen*: Verzuiling van het onderzoek-zelf is wetenschappelijk niet acceptabel.

Bedoelt men hier, op dezelfde wijze als bij Kruyt, aan te geven dat bij de als door hem bedoelde onderzoeken de probleemstelling vóór het onderzoek en het aangeven van de middelen daarna, wel levensbeschouwelijk bepaald zijn, om dan van daaruit de oprichting van een eigen levensbeschouwelijk instituut te verklaren, dan kunnen wij daarin meegaan. Alleen in die betekenis is o.i. ook acceptabel wat Wiersinga¹⁸⁾ opmerkt, wanneer hij er op wijst dat "ieder van de(ze) rapporten sterk beïnvloed is door de zienswijze en de vooronderstellingen van de opstellers". Dit laatste moet dan uiteraard gezien worden binnen het verband van het desbetreffende instituut, en uitsluitend wanneer het rapporten betreft ten behoeve van de eigen levensbeschouwelijke groep. We komen daar straks nog nader op terug.

Wanneer we in dit verband nog eenmaal zien naar het reeds meer-malen genoemde artikel¹⁹⁾ "De verzuiling van het sociologisch onderzoek in Nederland", dan is het opvallend dat daarin *niet* gesproken wordt over de verzuiling van het onderzoek zelf,²⁰⁾ maar b.v. over het touwtrekken om de leiding, ondeskundige samenstelling van het onderzoeksteam, e.d.

Het voorgaande overziende, trekken we de volgende *conclusie*: *Niet het onderzoek is verzuild, — en het onderzoek kan en mag o.i. niet verzuilen — maar de organisatievorm van het onderzoek (-apparaat) is verzuild.*

Deze conclusie steunt voornamelijk op twee (in de loop van ons betoog naar voren gekomen) punten:

1. Het onderzoek *zelf* is objectief, wetenschappelijk, waardevrij, en wordt uitgevoerd met behulp van een wetenschappelijk vastgesteld instrumentarium volgens algemeen aanvaarde regels.

2. De motivering voor de oprichting van levensbeschouwelijke instituten wordt niet gezocht in het onderzoek zelf, maar in de *vooronderstellingen van onderzoeker en opdrachtgever*, die beiden dezelfde levensbeschouwing (moeten) zijn toegedaan, en welke vooronderstellingen een rol spelen bij onderzoeken binnen het eigen levensbeschouwelijk verband.

Het is daarom ten onrechte, wanneer gesproken wordt over de verzuiling van het onderzoek. Weliswaar kan men nog stellen, dat de onderzoeker zich nooit volkómen los kan maken van zijn eigen waarde-oordelen. Dit laatste tast echter o.i. het betoog niet aan: de gehele wetenschapsbeoefening is een streven naar wetenschappelijke objectiviteit. "Dit haken naar "objectiviteit" vormt de diepste waarde van het wetenschappelijk bedrijf".²¹⁾ Ten overvloede: wanneer wij in dit artikel van objectiviteit spreken, is dat altijd: objectiviteit binnen de grenzen van wat wetenschappelijk mogelijk is.

In het voorgaande kwam enige malen "het *gevaar* van verzuiling" naar voren. Het is voldoende duidelijk, dat het geen zin meer heeft in dit

verband te spreken van "een gevaar". De organisatie van het onderzoek, het onderzoek-apparaat dus, is verzuild en men zal dus met deze *feitelijkheid* rekening moeten houden. De aanwezigheid van vier levensbeschouwelijke instituten voor toegepast wetenschappelijk onderzoek vormt het bewijs, dat deze verzuiling zich (in korte tijd) heeft voltrokken.

Er dringt zich echter een andere vraag op, welke in dit stadium van bijzonder belang is: welke *plaats* zullen deze levensbeschouwelijke instituten (gaan) innemen op het brede terrein van het sociaal onderzoek, welke *functie* hebben zij daarbij en wel in onderscheiding met algemene instituten (zoals bijvoorbeeld het ISONEVO)?

Dit laatste lijkt ons met name van belang te zijn vanuit het gezichtspunt van de opdrachtgever. De opdrachtgever zal bijna steeds een bepaalde beleidsinstantie zijn (in de breedste zin genomen), welke dus bij het verlenen van een opdracht een keuze moet doen uit de bestaande instituten. Wanneer de opdrachtgever bijvoorbeeld een particuliere organisatie is van een bepaalde levensbeschouwelijke "kleur", dan is de keuze meestal vrij eenvoudig. Anders wordt het, wanneer de opdrachtgever om welke reden dan ook geen voorkeur voor een bepaalde levensbeschouwing kan (soms ook: wil) laten blijken. Tot welke onderzoek-instantie moet hij zich dan wenden? Welke instituten dienen dan te worden ingeschakeld?

Het is in dit verband van primair belang er op te wijzen, dat de levensbeschouwelijke instituten in de eerste plaats zijn opgericht ten dienste van de *eigen* levensbeschouwelijke groep, om dienstig te zijn aan het beleid van de desbetreffende groep, met name met betrekking tot maatschappelijke problemen. Dat blijkt trouwens ook duidelijk uit de naam welke deze instituten dragen; daar ligt objectief gezien toch reeds een vrij sterke beperking in (Gereformeerd, Hervormd, Rooms-Katholiek, Humanistisch, terwijl van het K.S.K.I. en het Soc. Inst. van de Ned. Herv. Kerk bovendien de binding aan een bepaald kerkgenootschap duidelijk blijkt).²²⁾ Uit de hierboven aangehaalde uitspraken is dat trouwens ook wel gebleken. Wellicht ten overvloede halen we hier nog enige uitspraken aan. Van het Gereformeerd Sociologisch Instituut wordt duidelijk gezegd, "dat het zich in de eerste plaats zal bezig houden met onderzoekingswerk ten behoeve van de kerkelijke arbeid in de meest brede zin des woords en ten behoeve van het maatschappelijk werk."²³⁾ We vinden deze visie eveneens terug in het eerder aangehaalde artikel van Kruyt²⁴⁾ en ook zeer duidelijk bij Banning in hetzelfde nummer van het Sociologisch Bulletin.²⁵⁾

Tot zo ver kunnen we alleen maar heftig "ja" knikken en blij zijn dat men binnen de diverse levensbeschouwelijke groepen het sociaal onderzoek en in dit geval met name ook de sociologie in dienst heeft willen stellen van de zo noodzakelijke verdieping van het eigen inzicht in de huidige ingewikkelde maatschappelijke problematiek, hetgeen uiteraard de gehele bevolking ten goede kan komen (en, met nadruk gezegd, inderdaad ten goede komt). In dit licht gezien zijn wij dan ook ten volle overtuigd èn van de noodzaak èn van het nut van deze instituten voor het werk, voor het beleid van de desbetreffende levensbeschouwelijke groepen c.q. de desbetreffende kerken. De praktijk wijst echter uit, dat de levensbeschouwelijke onderzoek-instituten zeer bepaald hun plaats vragen bij onderzoek-

kingen van algemene aard (bijvoorbeeld in opdracht van een overheidsorgaan).

Men kan zich nu de vraag stellen: welke noodzaak is er, om de levensbeschouwelijke instituten inderdaad in te schakelen bij onderzoeken als hier bedoeld? De probleemstelling wordt hierbij *niet* bepaald vanuit de levensbeschouwing van de eigen groep, de bezinning op de middelen, na het onderzoek, *evenmin*. Zou men de eis stellen dat dit wel gebeurt, dan kan dit alléén gerealiseerd worden door vanuit de eigen levensbeschouwelijke groep (b.v. een kerkeraad) de opdracht tot een dergelijk onderzoek te geven, of ter aanvulling van een algemeen onderzoek een aanvullend onderzoek te laten uitvoeren door het instituut ten behoeve van de desbetreffende levensbeschouwelijke groep. Een dergelijke opdracht kan en mag men echter niet verwachten van een beleidsinstantie, welke een *algemeen* onderzoek wenst.

Men zou nu de inschakeling van levensbeschouwelijke instituten kunnen verdedigen met de motieven, welke Kruyt noemt op pag. 84 en 85 van zijn artikel (eisen van de "verstehende" sociologie, geestverwant zijn, vertrouwen hebben, enz.). Kruyt merkt daarbij echter op, *en o.i. terecht*, dat de verwezenlijking daarvan ook mogelijk is door het aanstellen van onderzoekers van verschillende gezindten in dienst van een algemeen instituut. Dat hij op grond van andere motieven, diepere motieven, dan toch de oprichting van een eigen levensbeschouwelijk instituut verdedigt, ten behoeve van de door hem in dit verband bedoelde onderzoeken, doet aan het voorgaande niets af. *Wij gaan daarin ook geheel met hem mee* (al kan men zich nog afvragen of de beleidsadvisering wel een taak moet zijn van deze levensbeschouwelijke *onderzoek*-instituten. Op de bezwaren daaraan verbonden komen we nog terug). Dit betekent echter *niet*, althans als wetenschappelijke eis niet, dat nu de levensbeschouwelijke instituten bij algemene onderzoeken en dus in beginsel bij alle toegepast sociaal-wetenschappelijk onderzoek een plaats zouden moeten krijgen. De wetenschappelijke noodzaak daartoe ontkennen wij stellig.

Of deze inschakeling uit *praktische* noodzaak moet plaats vinden, is een kwestie van beleid van de opdrachtgever; deze vraag behoeven wij hier niet te beantwoorden. Dat deze inschakeling reeds plaats vindt, is echter een te constateren feit, waarvoor uiteraard de betreffende beleidsinstanties verantwoordelijk zijn. Daarmede is echter tevens de verzuiling van de organisatie van het onderzoek, *welke o.i. slechts acceptabel is in het kader van en ten behoeve van het beleid van de levensbeschouwelijke groepen zelf*, door (de) beleidsinstanties praktisch *geaccepteerd*, ook voor de onderzoeken van algemene aard. Dat de levensbeschouwelijke onderzoek-instituten deze inschakeling vragen, is o.i. echter, gezien vanuit hun (primaire) doelstelling, een inkonsekventie welke alleen "aanvaardbaar" is als een element van opportunistisch beleid bij deze instituten, waarvoor zij uiteraard zelf verantwoordelijk zijn. Vanuit een oogpunt van "bewijsvoering" is het een gelukkige bijkomstigheid, dat uit de praktijk een geval bekend is waarbij genoemde inkonsekventie duidelijk aan het licht treedt: Het betreft hier het IJ-mond-onderzoek, waar één van de levensbeschouwelijke instituten een onderzoeker inzette van een geheel andere levensbeschouwelijke groep dan het desbetreffende instituut zelf.

Een ander bewijs van deze inkonsekventie vinden we in het feit, dat bij deelname aan een algemeen onderzoek een "verdeling" van het terrein plaats vindt welke in geen enkel verband staat met de principiële premissies van de levensbeschouwelijke instituten. Ook hier *opportune* beleidsbeslissingen dus. Men vraagt zich dan af, of misschien de feitelijke inschakeling, om opportune redenen, hier primair is en niet de wijze waarop deze wordt uitgevoerd. De verantwoordelijkheid hiervoor berust uiteraard niet bij de opdrachtgever (op wie een en ander overigens stelling een vreemde indruk moet maken), maar bij de desbetreffende levensbeschouwelijke instituten. In elk geval geeft dit aanleiding tot onzuiverheden in de praktijk, tengevolge van de "dubbele leer", dat men èn het onderzoek in eigen levensbeschouwelijke kring opeist (en terecht) èn inschakeling eist bij de algemene onderzoekingen (en dat ten onrechte). Het laatste geeft trouwens aanleiding tot ernstige misvattingen, zoals we bijvoorbeeld aantreffen in de boven reeds aangehaalde passage uit het "Ter Inleiding" van het eerste nummer van G.S.I.-Nieuws: "Eenzijdigheden zullen op den duur slechts kunnen worden vermeden, indien ieder *het geval van zijn eigen kant benadert* en verschillende instituten *overleg* kunnen plegen over wat zij gevonden hebben *met gebruikmaking van hun eigen kijk op de zaak*". (cursivering van de schrijver, Kl. L.).

We kunnen ons deze situatie nauwelijks indenken. Uiteraard zullen de bij een bepaald onderzoek betrokken onderzoekers altijd hun resultaten vergelijken, met elkaar bespreken, teneinde *de feitelijke situatie*, de aangetroffen sociale werkelijkheid, zo juist mogelijk weer te geven, te voorkomen dat bepaalde tegenstrijdigheden of zelfs onjuistheden in het eindrapport zouden voorkomen. Daarmede is hun taak echter afgelopen. Het overleg plegen over de gevonden feiten "met gebruikmaking van de eigen kijk op de zaak", d.i. dus hier duidelijk vanuit de eigen levensbeschouwelijke gezichtshoek, ligt geheel in het vlak van de sociale *advisering* en is dus *geen* taak van de onderzoekers. We kunnen ons deze situatie slechts indenken in het kader van een opdracht vanuit een levensbeschouwelijke beleidsinstantie aan bijvoorbeeld twee levensbeschouwelijke instituten, welke gezamenlijk tevens een advies in hun rapport opnemen. *Bij een algemeen onderzoek is deze situatie ondenkbaar*, al wordt soms (uit praktische overweging) een aantal levensbeschouwelijke instituten ingeschakeld door de betrokken opdrachtgever.

De inschakeling van *één* levensbeschouwelijk instituut voor een algemeen onderzoek is helemaal ondenkbaar. Wanneer men vanuit levensbeschouwelijke kring aandringt op de inschakeling van de eigen levensbeschouwelijke onderzoek-instituten en de betrokken opdrachtgever houdt daarmede rekening, dan vereist de situatie van een naar levensbeschouwing gedifferentieerde groep in het te onderzoeken gebied — en deze situatie is meestal aanwezig — dat men aan *alle* betrokkenen recht doet. Het laatste houdt in, dat altijd meer dan *één* levensbeschouwelijk instituut moet worden ingeschakeld bij dergelijke opdrachten. In de praktijk zal men daarbij op grote moeilijkheden stuiten, vooral bij kleinere onderzoekingen, omdat niet altijd alle levensbeschouwelijke instituten kunnen worden ingeschakeld.

We zien voor de moeilijkheden welke hier bestaan slechts *één* oplossing:

de vorming van een "pool" op landelijk niveau, waaraan alle opdrachten voor algemene onderzoekingen gericht kunnen worden. Of deze "pool" zich manifesteert in een landelijke commissie²⁶) of in een algemeen instituut dat tevens fungeert als "national research board", doet hier weinig terzake. Persoonlijk zouden wij de voorkeur geven aan het laatste, en wel omdat het op deze wijze tevens mogelijk is een team van onderzoekers samen te stellen van verschillende sociaal-wetenschappelijke opleiding c.q. vorming (socioloog, sociaal-geograaf, sociaal-psycholoog e.d.). Het behoeft geen betoog, dat dit op een andere wijze niet of althans zeer moeilijk te realiseren is. Met name de levensbeschouwelijke onderzoeksinstituten zullen niet in staat zijn (ieder) een dergelijk team in dienst te hebben. In het kader van een "national research board" kan men echter één team samenstellen dat èn wetenschappelijk èn levensbeschouwelijk voldoende gedifferentieerd is. De konsekwentie van een en ander is uiteraard, dat alle onderzoekingen welke een algemeen karakter dragen, worden opgedragen aan en uitgevoerd door de hier bedoelde "board". Voor de desbetreffende opdrachtgever is er dan een "centraal adres" voor algemene onderzoekingen.

De opdrachtgever heeft er trouwens recht op, dat hij ook in dit opzicht "waar voor zijn geld" krijgt. Hiermede wordt niet bedoeld, dat de opdrachtgever onderzoek-technisch geen "waar voor zijn geld" zou krijgen van de levensbeschouwelijke instituten. Waar het hier om gaat is dat de opdrachtgever, wannéér hij levensbeschouwelijke instituten inschakelt, dan ook inderdaad konsekwent door die instituten "bediend" wordt en opportune overwegingen achterwege blijven. Dit lijkt ons een eis, welke in gemoede gesteld mag worden, zelfs al zou de opdrachtgever hier om welke reden dan ook geen aandacht aan schenken. Kwestie van "standing".

In het al eerder aangehaalde nummer van het Sociologisch Bulletin komt in het artikel van De Jong²⁷) een aantal opmerkingen voor, welke in het kader van dit deel van ons artikel nog bijzondere aandacht verdienen. In de eerste plaats lezen we op pag. 92 hoe het huidige instituut tot stand kwam en zijn huidige positie kreeg. "Bij de nieuwe Kerkorde, ingevoerd op 1 januari 1952, werd het Instituut los gemaakt van "Kerk en Wereld"²⁸) en verbonden aan de kerk in haar geheel, opdat ook de sociologische arbeid ten dienste zou staan van het pastoraat, diaconaat en andere takken van arbeid van de kerk". De naam van het Instituut werd gewijzigd in "Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk". De Jong merkt daarover het volgende op: "Met deze naamswijziging alsmede de omschrijving in artikel 27 van de Kerkorde²⁹) is dus duidelijk aangegeven, dat het gaat over een Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk en *niet* om een Hervormd Sociologisch Instituut, terwijl in art. 27 de zelfstandigheid van het sociologisch onderzoek ten dienste van de kerk is vastgelegd. Hiermede zijn dus de eigen plaats en doelstelling van de arbeid van het Instituut bepaald, zowel ten opzichte van de dusgenaamde "objectief-neutrale" als "christelijke" sociologie, die beide afgewezen worden" (pag. 93).

De conclusie in deze laatste zin is voor De Jong blijkbaar zo duidelijk ("hiermede" en "dus" vallen op), dat hij het niet nodig vindt deze con-

clusie toe te lichten. Misschien dat hij dat in een volgend artikel nog eens zal willen doen? Waar het ons hier om gaat is de klaarblijkelijke vrees, dat men dit Instituut een "Hervormd Sociologisch Instituut" zou noemen, of, wat dus blijkbaar nog èrger zou zijn, men zou denken dat het een *Hervormd Instituut is*. Wij begrijpen dit niet goed. Dat in art. 27 van genoemde Kerkorde de *zelfstandigheid* van het sociologisch onderzoek ten dienste van de kerk speciaal is vastgelegd, juichen wij uiteraard toe; de kerk zou zichzelf immers een slechte dienst bewijzen wanneer die zelfstandigheid niet bestond, of zelfs ontkend werd, en men heeft een en ander blijkbaar duidelijk willen vastleggen. Deze bepaling lijkt ons inderdaad meer te passen bij de huidige naam van het Instituut ("van de Nederlands Hervormde Kerk") dan bijvoorbeeld bij "Hervormd Sociologisch Instituut", waarin de "binding" aan de kerk toch minder duidelijk naar voren komt, maar tegen welke naam De Jong zich blijkbaar ernstig zou verzetten. Wat "van de Nederlands Hervormde Kerk" is, is dus (bij hem) iets anders dan, althans niet hetzelfde als, "Hervormd". Aangezien De Jong zich hier niet nader over uitspreekt (misschien ook later nog eens?), moeten we trachten zelf een verklaring te vinden. We menen deze gevonden te hebben in de inleiding van zijn artikel, waar hij spreekt over "de Nederlands Hervormde Kerk als Volkskerk". We nemen aan dat hier bedoeld wordt, dat de Nederlands Hervormde Kerk concreet verantwoordelijkheid wil dragen voor het gehele volk en deze verantwoordelijkheid ook metterdaad wil bewijzen, door als kerk (ook) "open" te staan voor niet-Hervormden, voor de noden van de samenleving als geheel.³⁰⁾

Wij menen nu, dat De Jong deze "Volkskerk-gedachte" overneemt voor het Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk. Dit betekent dus, en het blijkt ook al uit de titel van zijn artikel,³¹⁾ dat dit Instituut niet alleen een functie wil hebben in en voor de eigen levensbeschouwelijke (d.i. dus Hervormde) groep, maar eveneens voor "de wereld".³²⁾ Vanuit deze visie wordt o.i. duidelijk, waarom De Jong niets wil weten van een "Hervormd" Instituut. Onze conclusie kan dan ook niet anders luiden dan dat genoemd Instituut in feite aan ons gepresenteerd wordt als een "algemeen" Instituut. Op zichzelf kan, wanneer daartoe aanleiding bestaat, geen enkel bezwaar worden ingebracht tegen de oprichting van een "algemeen" Sociologisch Instituut, hoewel het in een betrekkelijk klein land als het onze overigens wèl aanbeveling verdient om de, gezien de grote vraag naar onderzoek dun gezaaide, goede krachten zoveel mogelijk te bundelen. De zaak waar het hier om draait is echter, dat De Jong dus in feite het Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk niet gerekend wenst te zien tot wat wij noemen de levensbeschouwelijke instituten. Tegen dat laatste nu moeten wij ernstig bezwaar maken. Hoe een instituut heet (c.q. genoemd wordt) doet er uiteindelijk weinig toe. Het blijkt echter, dat daar in dit geval toch een zeer bepaalde betekenis aan wordt toegekend. We gaan er nu van uit, dat De Jong de visie van de Nederlands Hervormde Kerk als Volkskerk blijkbaar toepast op het onderhavige Instituut. (Misschien heeft niet hij, maar de Nederlands Hervormde Kerk dat gedaan, ondanks art. 27, maar we volgen op dit moment het artikel van De Jong). Hij zal dan echter ook wel weten, dat dit een visie van de Nederlands Hervormde Kerk is,

des een *Hervormde visie*, welke hij dus bewust als uitgangspunt voor het werk van "zijn" Sociologisch Instituut neemt. Afgezien van de vraag of er sprake zou kunnen zijn van een "Hervormde Sociologie", hebben we hier dus te doen met een *Hervormd Instituut*. Men mag dat niet prettig vinden en blij zijn dat er een andere naam gekozen is, maar we kunnen dat hier toch moeilijk anders zien dan als woordenspel, waarmede de eigenlijke inhoud van de zaak nièt geraakt, laat staan gewijzigd wordt. En waarom zou dat ook?

In het artikel van Kruyt³³⁾ is op pag. 86 sprake van door opdrachtgevers (we nemen aan dat dit opdrachtgevers uit *eigen* kring zijn) gestelde vragen, waarop in de rapporten van het Instituut geantwoord wordt, "daaraan toevoegend in sommige gevallen *een therapie die in de lijn ligt van de huidige Hervormde visie*". (cursivering door de schrijver, Kl. L.). Terecht heeft Kruyt daarvóór reeds gesteld (zie boven), dat dit laatste alleen goed tot zijn recht komt in eigen levensbeschouwelijk verband (wij voegen daaraan toe: en ten behoeve van de eigen levensbeschouwelijke opdrachtgever) en ook duidelijk aangegeven dat en waarom een algemeen Instituut dat *niet* kan (tenminste als regel niet). We stellen hier voorop, dat er dus duidelijk sprake is van een *Hervormde visie* en voegen daaraan toe: gegeven door een *Hervormd Instituut*, en o.i. ook terecht dáárdóór. Waarom dan bezwaar tegen die naam? Ook Banning³⁴⁾ spreekt duidelijk van "Planning uit kerkelijk-Sociologisch oogpunt" als taak van het Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk.

We hebben aan de uitlatingen van De Jong naar verhouding veel, misschien naar veler smaak zelfs teveel, aandacht besteed. Maar omdat we de daar aangetroffen visies uitermate verwarrend achten in de toch al weinig overzichtelijke situatie op het terrein van het sociaal onderzoek in Nederland, en het goed is een dergelijk symptoom van "grensoverschrijding" te signaleren, leek deze uitwijding ons meer dan gerechtvaardigd. Waarmede we maar willen zeggen, dat het Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk o.i. thuishoort in de rij van *levensbeschouwelijke* onderzoek-instituten in ons land. Daarvoor dus geldt hetzelfde als hierboven reeds werd opgemerkt ten aanzien van de levensbeschouwelijke instituten in het algemeen. We komen daar nog op terug in het volgende deel van dit artikel (onderzoek en levensbeschouwelijke "beleidstheorie").

Tenslotte in dit verband nog een enkele opmerking: Wij begrijpen *niet* de sterke behoefte bij de levensbeschouwelijke instituten om ingeschakeld te worden bij allerlei algemene onderzoekingen, zelfs niet wanneer ze zich zelf al of niet uitgesproken beschouwen als algemeen instituut. Afgezien van wat boven reeds werd opgemerkt over wat o.i. de plaats en de functie is van de hier bedoelde instituten, is er op het kerkelijk erf, binnen de eigen levensbeschouwelijke groep, nog zo'n schreeuwende behoefte aan onderzoek op allerlei terrein, dat daar alleen al voor jaren en jaren werk ligt te wachten. Het lijkt ons een daad van nuchterheid en van begrip voor de werkelijkheid getuigend beleid, wanneer men zich met alle kracht werpt op het nog braak liggende onderzoek-terrein in eigen "huis". Wanneer men dat nièt doet, zou het wel eens zo kunnen zijn dat

het primaire doel waarmede deze Instituten toch opgericht zijn, voorbijgeschoten wordt. En dat tot grote schade van het werk in eigen kring.

Onderzoek en levensbeschouwelijke beleidstheorie

In een voorgaand gedeelte van dit artikel werd reeds betoogd, dat een opdracht tot onderzoek niet los gezien kan worden van wat genoemd werd "de beleidstheorie" van de opdrachtgever. Deze "beleidstheorie" zal veelal slechts fragmentarisch, vaak ook nauwelijks bewust, aanwezig zijn. Maar altijd is zij in een of andere vorm, meer of minder duidelijk (uitgesproken), terug te vinden. Dikwijls bijvoorbeeld zal er wel een bepaalde visie zijn op allerlei vraagstukken in de samenleving, waaruit ook een bepaalde houding ten opzichte van die vraagstukken resulteert, zonder dat men tot een duidelijk geformuleerde "beleidstheorie" of slechts "beleidstheorie ad hoc" (zoals bij Van Doorn genoemd) komt. De onderzoeker, zo werd gesteld, dient altijd op de aanwezigheid van een "beleidstheorie" of een "aftreksel" daarvan als achtergrond van een te verlenen opdracht, bedacht te zijn en deze kritisch te analyseren, daarnaar (eventueel) zijn houding te bepalen.

De inhoud van dit betoog geldt o.i. in versterkte mate voor de onderzoekers welke in dienst zijn van de levensbeschouwelijke onderzoeksinstituten. Uiteraard geldt voor hen, wanneer zij aan een algemeen onderzoek deelnemen, dezelfde (en gezien de aard van deze instituten misschien zelfs zwaardere) verantwoordelijkheid als voor de onderzoekers der algemene instituten in eenzelfde situatie. Zij staan hier immers in een geheel andere verhouding tot de opdrachtgever, dan wanneer zij in eigen kring onderzoekingen doen, waarbij méér gevraagd wordt en ook meer gegeven kan worden dan een analyse. We willen hier echter speciaal aandacht besteden aan de situatie, waarbij een bepaald levensbeschouwelijk instituut een opdracht krijgt (of daartoe aangezocht wordt) vanuit een beleidsinstantie (bijvoorbeeld Kerkeraad, organisatie voor maatschappelijk werk e.d.) welke tot dezelfde levensbeschouwelijke groep behoort als het instituut.

Men mag aannemen, dat de bij een levensbeschouwelijke beleidsinstantie aangetroffen "beleidstheorie", steun vindt in, verweven is met de desbetreffende levensbeschouwing die wordt aangehangen en van waaruit de beleidsinstantie dus "opereert". Het aanhangen van een bepaalde levensbeschouwing geeft het aanzien aan daarmee samenhangende opvattingen; de levensbeschouwing speelt een belangrijke, veelal zelfs beslissende rol met betrekking tot de visie op allerlei vraagstukken in de samenleving, dus ook bij het zoeken naar een oplossing van die vraagstukken, de middelen die moeten worden toegepast, enz.

De levensbeschouwelijke onderzoeksinstituten zullen normaliter onderzoekers in dienst hebben, die dezelfde levensbeschouwing zijn toegedaan als de groep waarvoor het desbetreffende instituut optreedt, in welks dienst het zich stelt. Levensbeschouwelijk gezien zullen dus onderzoekers, instituut (i.c. directie) en opdrachtgever(s) in dit verband meestal een homogeen geheel vormen. Kruyt formuleert het zo, dat de onderzoeker dezelfde *doelstelling, levensbeschouwing, waarden* belijdt als de opdrachtgever, ofwel: deze doelstelling enz. als gegeven *vooronderstellingen* aan-

neemt, dit alles in verband met het karakter der opdrachten, welke meestal "praktische onderzoeken in de ruimste zin van het woord" betreffen. Met het laatste wordt bedoeld, dat niet volstaan wordt met een analyse, maar ook bepaalde middelen, oplossingen worden aangeboden door het desbetreffende levensbeschouwelijke instituut. ³⁵⁾ We zien hier dus de zeer nauwe (levensbeschouwelijke) "binding" tussen onderzoeker (c.q. instituut) en opdrachtgever. Deze komt zowel tot uiting in de probleemstelling (voor het onderzoek) als in de aangeboden "therapie" (na het onderzoek). Verder valt in hetzelfde artikel van Kruyt op, dat hij in verband met de therapie, de aan te geven middelen, spreekt van "het niet-wetenschappelijk deel van het onderzoek". (cursivering door de schrijver, Kl. L.). Het aangeven van de middelen enz., waarmede men "zit midden in het terrein van de levensbeschouwing" (Kruyt), zou volgens de voorgaande uitslating door Kruyt dus als een deel van het onderzoek beschouwd moeten worden. Gezien zijn hele betoog, nemen we echter aan dat Kruyt het woord "onderzoek" hier gebruikt in de door hem eerder aangegeven betekenis van "praktische onderzoeken in de ruimste zin van het woord". Wanneer daarna sprake is van "het niet-wetenschappelijk deel van het onderzoek" moeten we dus denken aan het onderzoek met probleemstelling en aangeven van middelen, zoals de levensbeschouwelijke instituten dat uitvoeren. Anders zouden we ook in strijd komen met zijn boven weergegeven opvatting over het eigenlijke onderzoek, welke opvatting wij dus delen.

De twee hiervoor aangegeven punten nu, de levensbeschouwelijke "eenheid" van onderzoeker en opdrachtgever, alsmede deze ruime opvatting van het begrip onderzoek, bepalen o.i. voornamelijk het geheel eigen karakter van de levensbeschouwelijke onderzoeksinstituten. Dit brengt echter ook bepaalde consequenties, misschien zelfs bezwaren met zich, welke hieronder zullen worden toegelicht.

In de eerste plaats de levensbeschouwelijke "binding" tussen onderzoeker en opdrachtgever. De opdrachtgever, als levensbeschouwelijke beleidsinstantie, opereert met een "beleidstheorie" welke achter de opdracht staat, daarin op één of andere wijze tot uitdrukking komt. De taak van de onderzoeker, de "beleidstheorie" kritisch te analyseren, is in deze verhouding veel moeilijker dan bij een algemeen onderzoek. In het onderhavige geval zal hij als het ware "belemmerd" worden doordat de "vooronderstellingen" bij de opdrachtgever en bij hem dezelfde zijn. Natuurlijk is hij ook in deze verhouding in de eerste plaats wetenschapsman, de wetenschappelijke onderzoeker die dus kritisch staat (moet staan) tegenover de "beleidstheorie" van de opdrachtgever. Zijn verantwoordelijkheid als wetenschapsman drukt hier echter ook extra zwaar, omdat hij door de levensbeschouwelijke "binding" welke tussen hem en de opdrachtgever altijd bestaat, eerder bereid zal zijn met zijn opdrachtgever "mee te gaan" in diens beleidsvisie of "beleidstheorie". Dit spreekt des te sterker doordat "het onderzoek wordt voorafgegaan zowel als gevolgd door iets dat wel degelijk met *levensbeschouwing* te maken heeft" (Kruyt), (cursivering door de schrijver, Kl. L.), i.c. hier de probleemstelling. Bij het formuleren, het *kiezen* van deze probleemstelling, van datgene wat belangrijk wordt geacht, speelt de levensbeschouwing een zo al niet beslissende, dan toch

zeer bepalende rol. De aan een levensbeschouwelijk instituut verbonden onderzoeker zal zich er terdege van bewust (moeten) zijn, dat daardoor zijn taak als onderzoeker wel moeilijker, zijn verantwoordelijkheid veel zwaarder wordt. (Men zou hier bijvoorbeeld tegenin kunnen brengen, dat de levensbeschouwelijke instituten een zelfstandige stichting vormen en als zodanig geen enkele binding met de levensbeschouwelijke beleidsinstantie(s) hebben. Het gaat hier echter duidelijk niet om een organisatorische maar om een geestelijke band.).

Ook in het eigenlijke onderzoek blijken zich toch moeilijkheden voor te doen, welke met het voorgaande samenhangen. Wij denken hier o.a. aan het onderzoek van Litjens in Maastricht, waarover Van Doorn³⁶⁾ o.i. terecht heeft opgemerkt dat sociale diagnose en sociologische analyse door een gehaald zijn, en aan het onderzoek van Staverman naar de buitenkerkelijkheid in Friesland, waarover Van Paassen³⁷⁾ een aantal kritische opmerkingen maakte, en ook terecht. Beide voorbeelden van een te weinig kritische houding bij de wetenschappelijke onderzoeker, die zich tijdens zijn eigenlijke onderzoek onvoldoende distancieert van a-wetenschappelijke vooroordelen, van bij hem en de opdrachtgever aanwezige vooronderstellingen, die op een of andere wijze samenhangen met een levensbeschouwelijke "beleidstheorie". Deze willekeurige voorbeelden moeten juist voor de onderzoeker der levensbeschouwelijke instituten een waarschuwing zijn.

Wij menen dat ons eerste punt hiermede voldoende is toegelicht en komen nu op het tweede punt: "datgene wat op het onderzoek *volgt*". Onze eerste opmerking is, dat het aangeven van middelen, het stellen van een oplossing, *geen* taak van de onderzoeker in de konkrete zin van dat woord is. De onderzoeker mag (en kan) o.i. hoogstens een aantal, en dan nog zeer voorzichtig geformuleerde, alternatieven geven. Zodra hij zich, en dan ook in zijn rapport, op het terrein van de advisering begeeft, houdt hij op onderzoeker te zijn: hij trekt als het ware "een andere jas aan". We gaan hier nu niet op de daaraan verbonden bezwaren in, merken slechts op dat de onderzoeker zich terdege van deze "dubbel-figuur" bewust moet zijn.

Het is algemeen bekend, dat de onderzoekers in dienst van de Provinciale Opbouworganen voortdurend met de aan deze "dubbel-figuur" verbonden moeilijkheden te maken hebben. Groenman heeft eens gezegd, dat de Provinciale Opbouworganen "slechts voor een deel onderzoek-instituten kunnen zijn. *Beleid en onderzoek gaan hierin steeds samen*" (cursering door de schrijver, Kl. L.).³⁸⁾ De levensbeschouwelijke onderzoek-instituten verkeren in een dergelijke positie. Weliswaar zijn zij (primair) onderzoek-instituten, maar ook hier vinden we toch een *nauwe* aansluiting bij het beleid (van de eigen levensbeschouwelijke groep i.c. levensbeschouwelijke beleidsinstantie als opdrachtgever), in zover konkrete adviezen aan het beleid worden uitgebracht door de betrokken instituten. Bij de levensbeschouwelijke instituten spreekt dat o.i. zelfs sterker dan bij de Opbouw-Organen. Een Opbouw-orgaan in een service-orgaan ten dienste van het *algemeen* belang; het onderzoek-apparaat dient om deze service-functie beter te kunnen vervullen. Van een eigen *beleid* van de Opbouw-organen, zoals Groenman het noemde, is dus geen sprake; beter is

het te spreken van "sociale advisering". De levensbeschouwelijke instituten bewegen zich blijkbaar ook op dat terrein, vervullen eveneens een service-functie, maar deze is opgebouwd ten behoeve van en in dienst van de *eigen* levensbeschouwelijke groep, hetgeen zoals reeds bleek ook zeer bepaalde consequenties met zich brengt; al voeren zij evenmin een eigen beleid, de "binding" aan het beleid is hier duidelijk aanwezig. Daar behoeft op zich zelf geen enkel bezwaar tegen te bestaan, als de levensbeschouwelijke instituten zichzelf slechts bewust zijn van de geheel eigen positie die zij daardoor innemen. Op het laatste zijn wij niet geheel gerust. In dit verband grijpen wij nog even terug op wat boven werd opgemerkt naar aanleiding van een artikel van De Jong.³⁹⁾ Op pag. 98 van het hier bedoelde artikel neemt De Jong nogmaals stelling tegen de "dusgenaamde objectief-neutrale en christelijke sociologie". Hij merkt dan op: "Wij opteren daarentegen voor een strikt-wetenschappelijke sociologie — die zichzelf dus voortdurend "im Frage" stelt" Iedereen zal het met dat opteren voor een "strikt-wetenschappelijke sociologie" volkomen eens zijn. Zou De Jong daarmee, gezien de voorafgaande zin, echter tevens afwijzen dat er een niet-waardevrije (toegepaste) sociologie bestaat, dan moeten wij hem dat bestrijden. Kruyt merkte in zijn reeds eerder aangehaalde artikel over het Sociologisch Instituut van de Hervormde Kerk uitdrukkelijk op, dat toegepaste sociologie *niet* waardevrij *kan* zijn, en o.i. ook *terecht* niet waardevrij kan zijn.

Na het voorgaande is het o.i. voldoende duidelijk, dat ook dit Instituut toegepaste sociologie bedrijft en we zien geen enkele reden waarom dat Instituut zich daarvoor zou generen. Wanneer De Jong dan ook een "objectief-neutrale" en "christelijke sociologie" afwijst, is dat zijn goed recht, als hij dan maar tegelijkertijd beseft dat de (ook) door hem bedreven toegepaste sociologie *niet* waardevrij is en als zodanig dienstig is aan het formuleren c.q. toepassen van een "Hervormde beleidstheorie". *Als zodanig is zijn toegepaste sociologie echter een "Hervormde sociologie"*. Gezien wat wij hiervoor betoogden over de verantwoordelijkheid van de onderzoeker, verblijdt het ons dat De Jong "daarentegen" opteert voor een strikt-wetenschappelijke sociologie". De "dubbele spanningssituatie" zoals hij het noemt, waarin de christen-onderzoeker werkt, krijgt door het bovenstaande een bijzonder reliëf.

Onderzoek van sociale media ten dienste van de levensbeschouwelijke „beleidstheorie"

In een van de laatste nummers van de Sociologische Gids heeft Hendriks⁴⁰⁾ onder de titel "Onderzoek en Maatschappelijk Werk" een artikel gewijd aan het onderzoek naar de sociale media, de door het beleid toegepaste middelen ter oplossing van bepaalde vraagstukken in de samenleving. Korthedshalve willen we verder naar het desbetreffende artikel verwijzen en ons hier bezig houden met de verhouding: onderzoek naar sociale media en levensbeschouwelijke "beleidstheorie".

Sociale media zijn als het ware elementen van de therapie, welke door een bepaalde beleidsinstantie noodzakelijk en/of wenselijk geacht worden. In dit alles speelt dus de "beleidstheorie" van de desbetreffende be-

leidsinstantie een beslissende rol. Indien op een bepaald terrein reeds sociaal onderzoek verricht is, zal in de "beleidstheorie" al of niet met de resultaten daarvan reeds rekening gehouden worden. Gaat men in het onderzoek zo ver, dat concrete adviezen worden verstrekt aan de opdrachtgever (beleidsinstantie), dan zal daarmede, indien de adviezen aanvaard worden en dat zal meestal het geval zijn, directe invloed worden uitgeoefend op de "beleidstheorie" van de opdrachtgever, althans op het daarna te voeren beleid, dat er toch normaliter uit resulteert.

Hendriks heeft in zijn hierboven genoemde artikel over onderzoek van sociale media reeds opgemerkt, dat op dit terrein nog weinig is gebeurd en de bestaande onderzoek-instituten hier ook nog nauwelijks over enige ervaring beschikken. Men kan zich echter voorstellen, dat de nodige ervaring op dit nieuwe en specifieke terrein van onderzoek binnen betrekkelijk korte tijd kan worden verworven, bijvoorbeeld door middel van een aantal goed opgezette experimenten. Ongetwijfeld zullen de huidige onderzoek-instituten daarbij op een of andere wijze een rol spelen en ook op dit specifieke onderzoek-terrein een bepaalde taak toegewezen krijgen, c.q. functie gaan vervullen. Uiteraard zullen zij daarbij hun equipering moeten aanpassen en zal er nog enige tijd overheen gaan eer zij in staat zijn zich op deskundige wijze op het nieuwe terrein te gaan bewegen. Dat neemt echter niet weg, dat reeds met een en ander rekening dient te worden gehouden gezien de situatie op het terrein van het sociaal onderzoek zoals die thans in Nederland bestaat. Hetgeen hiervoor reeds werd opgemerkt ten aanzien van de verhouding onderzoek en "beleidstheorie" in het algemeen, en ten aanzien van onderzoek en levensbeschouwing, geldt o.i. in *versterkte* mate wanneer het gaat om onderzoek naar sociale media, waarbij dus zeer concrete beleidspunten aan de orde komen. We treden hier niet in herhalingen en verwijzen daarom in de eerste plaats naar de desbetreffende voorafgaande pagina's van dit artikel. Daarnaast leek het ons nuttig, toch nog een paar duidelijke accenten te leggen teneinde misvattingen zo veel mogelijk te voorkomen. We willen dan eerst uitdrukkelijk onderscheid maken tussen onderzoek naar sociale media ten behoeve van een neutrale (i.c. niet-levensbeschouwelijke) beleidsinstantie (bijvoorbeeld de overheid) en levensbeschouwelijke beleidsinstanties als opdrachtgever. In het eerste geval, waarbij we dus te maken hebben met een opdrachtgever die een *algemeen* onderzoek naar sociale media wenst, ontkenen we opnieuw een wetenschappelijke noodzaak tot inschakeling van de levensbeschouwelijke onderzoek-instituten en prefereren we ook hier het verlenen van de desbetreffende opdracht aan een algemeen instituut of "national research board", zoals reeds eerder werd bepleit. In dit verband pleit daarvoor bovendien c.q. in nog sterkere mate, dat de levensbeschouwelijke instituten zich moeilijk zullen kunnen distantiëren van de opvattingen en wensen in de eigen levensbeschouwelijke groep met betrekking tot de keuze en de functie van de toe te passen sociale media, welke keuze c.a. immers is gekapseld in de eigen levensbeschouwelijke "beleidstheorie". Deze "binding" aan de eigen levensbeschouwelijke groep, op de konsekventies waarvan in ander verband al uitvoerig werd ingegaan, zal o.i. met name een rol spelen op het onderhavige terrein. Ook is het uiteraard weer ondenkbaar, dat de neutrale opdrachtgever aan één levens-

beschouwelijk instituut een opdracht zou verlenen. Afgezien van wat daarover elders al is gezegd, wijzen we hier nog op de konsekwentie, dat op deze wijze één bepaalde levensbeschouwelijke visie ten aanzien van bepaalde, voor een levensbeschouwelijk gedifferentieerde samenleving bestemde sociale media toepassing zou kunnen gaan vinden, hetgeen natuurlijk niet aanvaardbaar zou zijn. De figuur van de hier bedoelde opdrachtgever, en we kunnen daarbij met name aan de overheid denken, brengt immers met zich dat een oplossing gevonden moet worden welke voor alle betrokken bevolkingsgroepen acceptabel is.

Anders ligt het, wanneer de opdrachtgever een levensbeschouwelijke beleidsinstantie is, welke ten behoeve van het eigen beleid een onderzoek naar bepaalde sociale media wenst. Het lijkt ons, gezien vanuit de levensbeschouwelijke groepen, en gezien de eigen positie van de levensbeschouwelijke onderzoek-instituten zoals die hiervoor werd aangegeven, een te verwachten ontwikkeling dat de levensbeschouwelijke beleidsinstanties bij het verlenen van een opdracht tot onderzoek naar bepaalde sociale media, de desbetreffende levensbeschouwelijke onderzoek-instituten zullen inschakelen (mits deze daartoe voldoende geëquipeerd zijn). Wanneer men er nu van uit gaat, en we menen hierboven aangetoond te hebben dat dit juist is, dat met name de levensbeschouwelijke instituten door hun onderzoek en adviezen als het ware mede-verantwoordelijkheid dragen voor het beleid van de desbetreffende opdrachtgever, dan kan een moeilijke situatie ontstaan. De onderzoekers van een bepaald levensbeschouwelijk instituut kunnen dan *extreem* gesteld zelfs in een situatie komen, dat zij een onderzoek moeten gaan instellen naar een door hen zelf in een vorig advies aanbevolen middel (medium). Het gaat hier alweer niet om de vraag, of de onderzoekers deze taak technisch aan kunnen: we gaan er *à priori* van uit dat zij wetenschappelijk-deskundig, en onderzoek-technisch voldoende geschoold zijn (en dan doen we al meer dan de praktijk toelaat; maar dat is een euvel dat veel onderzoekingen, ongeacht van welk instituut, laten zien). Waar het hier om gaat is, dat de onderzoekers der levensbeschouwelijke instituten in hun objectiviteit "bedreigd" worden door het aandeel dat zij in een voorafgaande phase hebben gedragen. Ook al kiest men b.v. andere personen, hetgeen niet altijd mogelijk zal zijn, dan nog blijft het feit bestaan dat het instituut "verbonden" is en met uitgebrachte adviezen, en met de levensbeschouwelijke beleidsinstantie welke opdracht geeft, door dezelfde "levensbeschouwelijke context", dezelfde vooronderstellingen. De geschetste situatie is bovendien hierom van belang, omdat *juist* op het terrein van het onderzoek naar de sociale media, ten behoeve van het eigen beleid, de levensbeschouwelijke groepen (c.q. beleidsinstanties) er op zullen staan dat dit onderzoek zich voltrekt in en wordt uitgevoerd door het eigen levensbeschouwelijk apparaat dat hen daartoe ten dienste staat. In concreto komt dat dus hierop neer, dat de "controle" op de toegepaste therapie zoals die wordt uitgedrukt in het gevolgde beleid, en dus de controle op de "beleidstheorie", zich geheel voltrekt binnen het raam van de eigen en zoals reeds eerder opgemerkt *gemeenschappelijke* vooronderstellingen van onderzoeker, instituut (i.c. directie) en opdrachtgever welk tot dezelfde levensbeschouwelijke groep behoren. Na al hetgeen hierboven bij de behandeling van de diverse as-

pekten reeds werd opgemerkt, behoeven wij op de konsekwenties, de eventuele gevaren en bezwaren van dit laatste hier niet meer in te gaan. Naarmate echter de behoefte aan onderzoek naar sociale media in bredere kring gevoeld wordt en de organisatie en opzet daarvan concreet onder ogen zullen worden gezien, zal het noodzakelijk zijn zich op de in de loop van ons betoog naar voren gekomen vraagpunten ernstig te bezinnen.

Gezien de huidige situatie met betrekking tot het onderzoek in Nederland, hebben we gemeend op bovenstaande wijze ook van onze kant een poging te moeten doen om de discussie over een en ander in gang te zetten teneinde de onderlinge meningsvorming te bevorderen.

In een "Ten Geleide" bij het verschijnen van het eerste nummer van de Sociologische Gids merkte de voorlopige redactie onder meer het volgende op:

„De Sociologische Gids is wereldbeschouwend noch methodisch-wetenschappelijk eenzijdig gebonden. Hij toetst slechts aan deze maatstaven: objectief binnen de grenzen van het mogelijke, wezenlijk belangrijk voor de sociale wetenschap, verhelderend ten aanzien van de sociale realiteit.”

We hopen slechts dat dit artikel daartoe inderdaad een bijdrage mag betekenen en een eventuele verdere discussie nog meer.

N.B. Na het gereedkomen van dit artikel verscheen de dissertatie van J. A. A. van Doorn, *Een sociologische benadering van het organisatieverschijnsel*. Stelling II luidt: "Door het sociaal onderzoek onder te brengen in levensbeschouwend gefundeerde sociologische instituten, vergroot men het toch reeds aanzienlijke gevaar tot subjectiviteit en vooringenomenheid bij de sociale onderzoeker".

Deze stelling is bij de promotie niet aangevochten. Symptoom van het in de inleiding van ons artikel genoemde "doodzwijgen"? (Kl. L.)

1) We maken bij dit opschrift twee aantekeningen:

- a. Het woord verzuiling is hier niet meer tussen aanhalingstekens geplaatst, hetgeen er op zou kunnen wijzen dat de redactie van deze verzuiling van het onderzoek nu overtuigd is.
- b. Ook hier wordt uitsluitend gesproken over sociologisch onderzoek; wij geven de voorkeur aan de ruimere term sociaal onderzoek, wat ten opzichte van het begrip verzuiling geen verschil maakt.

2) Enige aspecten van Sociale Wijkopbouw, bespreking door P. Th(oenes) in de rubriek "Nederlandse Sociologie van maand tot maand"; *Sociologische Gids*, augustus 1955.

3) *Sociologische Gids*, maart 1955, pag. 6.

4) "Beleidstheorie" zouden we hier willen omschrijven als een tamelijk doorwrocht en afgerond geheel van opvattingen, aangaande een praktisch vraagstuk, welke opvattingen uitgangspunt zijn van het concrete handelen.

5) Dr. G. Hendriks, *Onderzoek en Maatschappelijk Werk*; *Sociologische Gids*, december 1955.

6) J. A. A. van Doorn, *Sociologische notities bij het probleem van de Nederlandse Ontwikkelingsgebieden*; I.S.O.N.E.V.O.-Contactdagen

1955. (Vgl. ook: *Mens en Onderneming*, januari 1956, pag. 71).
- 7) Vgl. M. van de Vall, "Sociaal onderzoek en opdrachtgever", *Sociologische Gids*, oktober 1955, waarin op deze "spanningsrelatie" tussen onderzoeker en opdrachtgever dieper wordt ingegaan.
 - 8) Vergelijk: P. Thoenes, De invloed der organisatievorm op de aard van het sociaal onderzoek, *Sociologische Gids*, oktober 1954, en van dezelfde schrijver: De taak van de sociaal-wetenschappelijke onderzoeker in dienstverband; in de *Sociologische Gids* van december 1954; ook: P. de Jong, Tien jaar sociologisch onderzoek in dienst van de Nederlands Hervormde Kerk en de Wereld, *Sociologisch Bulletin*, 1955-3, pag. 100 en 101.
 - 9) Uiteraard mag de corrigerende werking van bijvoorbeeld de Staten-Generaal op de "beleidstheorie" van de overheid hier niet vergeten worden, maar op dit staatsrechtelijk aspect gaan we hier niet nader in. Wel willen we opmerken dat deze corrigerende werking in het staatsrechtelijk bestel niet alleen op een ander vlak ligt, maar ook dat een deel der beleidstheorie(ën), althans tijdelijk, aan deze werking ontsnapt.
 - 10) Hier valt ook nog te denken aan een andere, evenmin denkbeeldige ontwikkeling, namelijk die van het onderzoek als "vierde macht" (de term is als we het goed hebben afkomstig van Groenman). Deze tendens zal sterker zijn, naarmate de spanning tussen beleid en onderzoek (c.q. "beleidstheorie" en wetenschap) zwakker is, met als uiterste konsekwentie: het onderzoek in dienst van een "beleidstheorie" welke in feite identiek is met een bepaalde ideologie. Zelfs of misschien juist in de democratische samenlevingen dient men daarom de verhouding onderzoek-beleid voortdurend kritisch te bezien vanuit de wetenschap.
 - 11) P. Thoenes, de invloed der organisatievorm op de aard van het sociaal onderzoek, *Sociologische Gids* van oktober 1954, pag. 169.
 - 11a) J. P. Kruyt, prae-advies over het thema "wetenschappelijk onderzoek en maatschappij", *Universiteit en Hogeschool*, april 1956, pag. 267; ook 264, 265 (verschenen na het gereedkomen van dit artikel).
 - 12) *Sociologisch Bulletin*, 1955-3, Prof. Dr. J. P. Kruyt; Het sociologisch instituut en de sociale wetenschap, *Sociologisch Bulletin* 1955-3, zie pag. 84-86.
 - 13) R. van Dijk, Sociologisch onderzoek, in dienst van kerkelijke arbeid en maatschappelijk werk, *G.S.I.-Nieuws*, 1e jaargang No. 1 (december 1954), pag. 9.
 - 14) De verzuiling van het sociologisch onderzoek in Nederland, *Sociologische Gids* van mei 1954.
 - 15) In ons betoog komen vrijwel uitsluitend het Gereformeerd en het Hervormd Instituut aan de orde. Het is misschien goed er op te wijzen, dat ons betoog ten aanzien van de levensbeschouwelijke onderzoeksinstituten in het algemeen geldt.
 - 16) R. Schippers, Ter Inleiding, *G.S.I.-Nieuws*, 1e jaargang No. 1.
 - 17) Ibidem, t.a.p. pag. 5.
 - 18) W. A. Wiersinga, De betekenis van de Sociologie voor de Evangelisatie, *G.S.I.-Nieuws*, 1e jaargang No. 3.
 - 19) Zie noot 14.

- 20) Men kan van mening verschillen over de vraag, of het woord "verzuiling" gelukkig gekozen is (o.i. zeker niet), maar gemakshalve hanteren we het hier verder; de inhoud is voor iedereen duidelijk.
- 21) Prof. Dr. C. A. van Peursen, De verhouding van ideologie en wetenschap; verslag van het derde Soci-I-congres, *Sociologische Gids* van april 1954.
- 22) Bij het G.S.I. ligt het laatste wat ingewikkelder, aangezien dit instituut voor de "Gereformeerde Gezindte" wil zijn, welke dus in meerdere kerken te vinden is.
- 23) R. van Dijk, Teveel sociologische instituten op protestants-christelijk erf? *G.S.I.-Nieuws*, 1e jaargang No. 2.
- 24) Zie noot 12.
- 25) Prof. Dr. W. Banning, De probleemstelling voor kerkelijk-sociologische arbeid, 1945-1955, in *Sociologisch Bulletin*, 1955-3.
- 26) Zoals bijvoorbeeld aanbevolen in het redactionele artikel in de *Sociologische Gids* van mei 1954, De verzuiling van het sociologische onderzoek in Nederland, zie aldaar.
- 27) P. de Jong, Tien jaar sociologisch onderzoek in dienst van de Nederlands Hervormde Kerk en van de Wereld, t.a.p. pag. 92 en 93.
- 28) Dat is de Stichting "Kerk en Wereld" te Driebergen.
- 29) Deze omschrijving luidt: "dat er in elk geval ten behoeve van de kerk in haar geheel een instituut zal zijn voor sociologische onderzoekingen ten dienste van de kerk en voor de kerkelijke statistiek; De Jong, t.a.p. pag. 93.
- 30) Deze omschrijving zal theologisch wel niet helemaal kloppen, maar voor de gedachtebepaling lijkt ons dit voldoende.
- 31) Zie noot 27.
- 32) We gaan er nu even aan voorbij, dat de Kerk als het goed is altijd *dienend* in de wereld staat; dit is echter een vooronderstelling, die we zonder meer aanwezig achten.
- 33) Zie noot 12.
- 34) Zie noot 25.
- 35) J. P. Kruyt, Het Sociologisch Instituut en de Sociale Wetenschap, t.a.p. pag. 85.
- 36) J. A. A. van Doorn, Sociale diagnose of Sociologie? *Sociologische Gids*, juni 1954; zie aldaar.
- 37) Chr. van Paassen, Buitenkerkelijkheid en Levensbeschouwing "van dichtbij", *Sociologische Gids*, april 1955; zie aldaar.
- 38) Prof. Dr. Sj. Groenman, *Sociale aanpassing*, oratie Amsterdam 1952, t.a.p. pag. 17.
- 39) Zie noot 27.
- 40) Dr. G. Hendriks, Onderzoek en Maatschappelijk Werk, *Sociologische Gids*, december 1955; zie aldaar.

NEDERLANDSE SOCIOLOGISCHE VERENIGING

In een Buitengewone Ledenvergadering op 17 mei des namiddags te 15.00 uur zal op Trans 14 te Utrecht een voordracht worden gehouden door F. Stuart Chapin over "Experimental design in sociological research". Iedere belangstellende is hartelijk welkom.